

สถานการณ์ การแพทย์พื้นบ้าน แผนไทย ทางเลือก

สถานการณ์การจัดการความรู้ วิจัย และพัฒนาการแพทย์แผนไทย

รศ.ดร.สมภพ ประธานธรรักษ์
/ ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทนำ

การแพทย์แผนไทย (Thai Traditional medicine) เป็นกระบวนการทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษาหรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมฟื้นฟูสุขภาพ การดูแลสุขภาพ การนวดไทย รวมทั้งการผลิตยาไทย การประดิษฐ์อุปกรณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบทอดต่อกันมา องค์การอนามัยโลก มียุทธศาสตร์ในการพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านซึ่งหมายถึงการแพทย์แผนไทย โดยการผสมผสานกับการแพทย์กระแสหลักของแต่ละประเทศ โดยเน้นการสร้างองค์ความรู้ด้านความปลอดภัย ประสิทธิภาพและคุณภาพ เพื่อการใช้อย่างสมเหตุผล ทำให้คนทุกระดับเข้าถึงและสามารถใช้ได้ อันจะนำมาสู่การอนุรักษ์และพัฒนาการแพทย์แผนไทยและพื้นบ้านอย่างยั่งยืน บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ด้านการวิจัย และจัดการความรู้การแพทย์แผนไทยปัจจุบันและเสนอแนวทางการจัดการความรู้วิจัย และพัฒนาการแพทย์แผนไทยเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตลอดไป

สถานการณ์ด้านการวิจัยและการจัดการความรู้การแพทย์แผนไทย

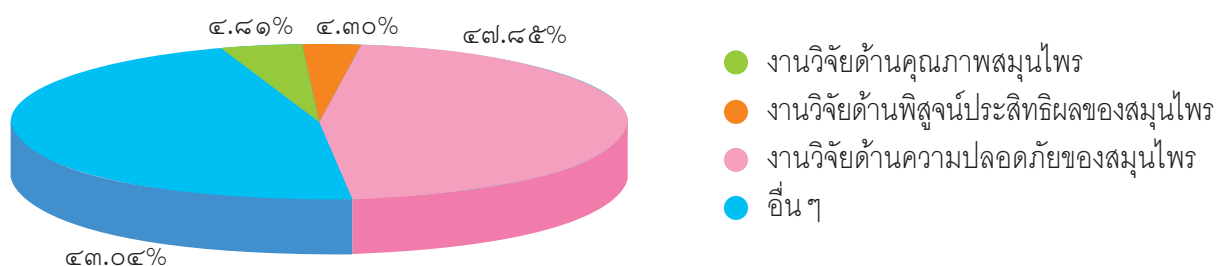
ในที่นี้ขอแบ่งประเด็นการวิเคราะห์สถานการณ์ด้านการวิจัยและการจัดการความรู้การแพทย์แผนไทยออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ ว่าด้วยการวิจัยองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและตำรับยาแผนไทย และส่วนที่ ๒ ว่าด้วยการวิจัยองค์ความรู้ด้านการวินิจฉัยโรคการป้องกันและรักษาโรค และการดูแลสุขภาพ

การวิจัยองค์ความรู้ด้านสมุนไพร

สมภพ ประธานธรรักษ์ และคณะ ได้รวบรวมผลงานวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพรที่ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการทั้งในและต่างประเทศในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๗ (ค.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๐๐๔) พบว่ามีผลงานวิจัยตีพิมพ์โดยนักวิจัยชาวไทยและ/หรือนักวิจัยต่างชาติ จำนวน ๓๙๕ เรื่อง โดยตีพิมพ์ในวารสารวิชาการที่อยู่ในฐานข้อมูลนานาชาติ ๒๒๓ เรื่อง ซึ่งสามารถจัดเป็น ๓ กลุ่ม ตามการนำไปใช้ประโยชน์ (แผนภูมิ ๑) ได้แก่

- งานวิจัยด้านคุณภาพสมุนไพร งานวิจัยในกลุ่มนี้คิดเป็นร้อยละ ๔๗.๘๕ ของงานวิจัยที่ตีพิมพ์ทั้งหมด ได้แก่ การระบุชนิดสมุนไพรทางพฤกษศาสตร์ การศึกษาทางพฤกษศาสตร์ พื้นบ้านทางการแพทย์ การวิจัยด้านเกษตร การศึกษาทางพฤกษเคมี ชีวสังเคราะห์ เทคโนโลยี การสกัด การควบคุมคุณภาพทางเคมี รวมถึงการจัดทำมาตรฐานสมุนไพร
- งานวิจัยด้านพิษจุนประสิทธิผลของสมุนไพร งานวิจัยกลุ่มนี้คิดเป็นร้อยละ ๔๓.๐๔ ของงานวิจัยที่ตีพิมพ์ทั้งหมด ได้แก่ การศึกษาฤทธิ์ทางชีวภาพในหลอดทดลอง ในสัตว์ทดลอง การวิจัยทางคลินิก และฤทธิ์ทางชีวภาพด้านการเกษตร
- งานวิจัยด้านความปลอดภัยของสมุนไพร งานวิจัยกลุ่มนี้คิดเป็นร้อยละ ๔.๘๑ ของงานวิจัยที่ตีพิมพ์ทั้งหมดแบ่งเป็นการศึกษาด้านพิษวิทยาและการเกิดปฏิกิริยาระหว่างยาและสมุนไพร

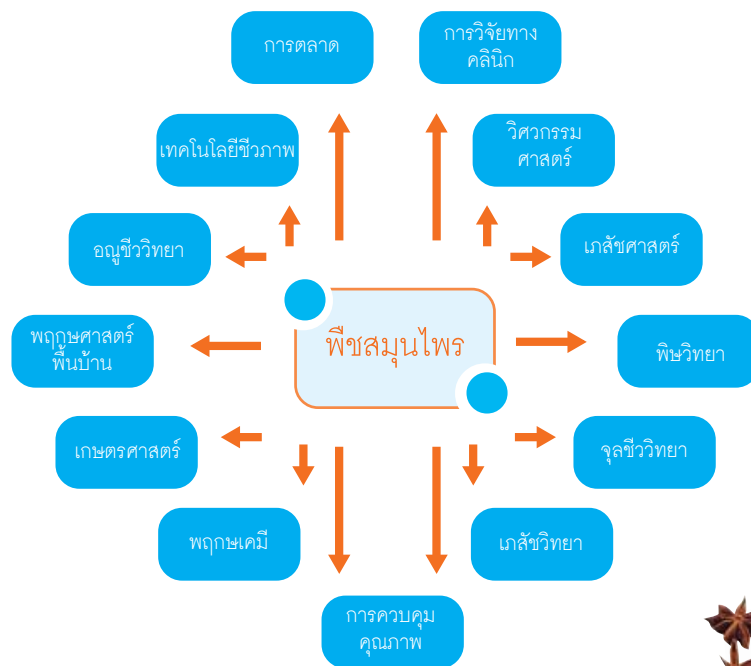
แผนภูมิ ๑ ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพรตีพิมพ์ในวารสารวิชาการระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๗ จำแนกกลุ่มงานวิจัย

จากผลการรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพร แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีนักวิชาการที่มีศักยภาพในการทำวิจัยให้เป็นที่ยอมรับในระดับชาติได้ อย่างไรก็ตามในภาพรวมของงานวิจัยไม่ได้มุ่งเข้าไปที่ชนิดสมุนไพรหรือผลิตภัณฑ์ได้อย่างชัดเจน เป็นการวิจัยที่ใช้ความถนัดของตนเองเป็นศูนย์กลาง (แผนภูมิ ๒) จะเห็นได้จากในจำนวนงานวิจัยทั้งหมด ๓๘๕ เรื่อง เมื่อวิเคราะห์เฉพาะชนิดพืชสมุนไพรที่ทำวิจัย พบว่ามีมากกว่า ๒๐๐ ชนิด ซึ่งถ้าสามารถกำหนดทิศทางและเป้าหมายการวิจัยร่วมกันเป็นแบบใช้ผลิตภัณฑ์เป็นศูนย์กลาง (แผนภูมิ ๓) มีเป้าหมายที่การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร โดยเริ่มจากการคัดเลือกพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพ การวิจัยและพัฒนาการผลิตวัตถุดิบ ได้แก่ การคัดเลือกพันธุ์ การขยายพันธุ์ การปลูก การเก็บเกี่ยว และการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว เมื่อได้วัตถุดิบสมุนไพรที่มีคุณภาพแล้ว ขั้นตอนต่อไปได้แก่ การสกัด การตั้งยาดำรยาเตรียมและการควบคุมคุณภาพ การทดลองระดับก่อนคลินิก และระดับคลินิก เมื่อได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพแล้ว ขั้นตอนสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งก็คือการวิจัยด้านเครื่องมือเพื่อผลิตในระดับอุตสาหกรรม หากรัฐบาลและหน่วยงานสนับสนุนทุนวิจัยสามารถกำหนดทิศทางการวิจัยของประเทศให้เป็นแบบใช้ผลิตภัณฑ์เป็นศูนย์กลางเพิ่มมากขึ้น น่าจะทำให้ได้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับในระดับสากล จะทำให้เป็นประโยชน์กับประเทศชาติ มากกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้

แผนภูมิ ๒ การวิจัยสมุนไพรแบบที่นักวิจัยใช้ความถนัดของตนเองเป็นศูนย์กลาง

แผนภูมิ ๓ การวิจัยสมุนไพรแบบมุ่งเป้าใช้ผลิตภัณฑ์เป็นศูนย์กลาง

การวิจัยองค์ความรู้ด้านการวินิจฉัยโรค การป้องกันและรักษาโรค และการดูแลสุขภาพตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับการวินิจฉัยโรค การป้องกัน การรักษาโรค และการดูแลสุขภาพตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทยมีการทำวิจัยไม่มากนักเมื่อเทียบกับการวิจัยสมุนไพรตามฐานแนวคิดแบบการแพทย์สมัยใหม่ ตัวอย่าง เช่น งานวิจัยแนวทางการใช้ประโยชน์และพิสูจน์ประสิทธิผลของการแพทย์แผนไทย งานวิจัยเกี่ยวกับตัวยาสมุนไพร งานวิจัยเกี่ยวกับโรคและอาการในเชิงทฤษฎีการแพทย์แผนไทย งานวิจัยความเป็นพิษของยาตำรับ ฯลฯ

นอกจากนี้คัมภีร์แพทย์แผนไทยต่างๆ ที่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วนั้น มีคำศัพท์ต่างๆ ที่มีความหมายเฉพาะต้องอาศัยผู้รู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการอธิบายความหมายทั้งในด้านชื่อโรค สาเหตุการเกิดโรค อาการและการดำเนินโรค วิธีการรักษา ชื่อตัวยา และวิธีการเตรียมยา เป็นสิ่งที่ต้องเร่งหาผู้มาร่วมสังคายนาเพื่อจัดการความรู้ให้เป็นระบบ และจัดทำคำอธิบายโดยเร่งด่วน หากไม่เร่งดำเนินการต่อไปจะยิ่งขาดผู้รู้ ทำให้องค์ความรู้ที่มีอยู่ไม่สามารถถูกนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่

แนวทางการจัดการความรู้ วิจัย และพัฒนาด้านการแพทย์แผนไทย

การจัดการความรู้ที่บรรลุเป้าหมาย หมายถึงการนำองค์ความรู้ ด้านการแพทย์แผนไทยมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในปัจจุบันได้ซึ่งจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของการแพทย์แผนไทยในปัจจุบันแล้วขอเสนอแนวทางการจัดการความรู้วิจัย และพัฒนาด้านการแพทย์แผนไทย ดังแสดงในแผนภูมิ ๔

แผนภูมิ ๔ ลำดับความสำคัญของการวิจัยและการจัดการความรู้การแพทย์แผนไทย

การรวบรวมและทำความเข้าใจองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยอย่างเป็นระบบ

อย่างที่กล่าวมาแล้วว่าตำราการแพทย์แผนไทยที่มีการจัดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีคำศัพท์ต่าง ๆ ที่มีความหมายเฉพาะต้องอาศัยผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการอธิบายความหมาย ซึ่งนับวันมีจำนวนน้อยลง จึงมีความจำเป็นที่ต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนโดยแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ

- ๑. **สมุฏฐานโรค การวินิจฉัย ลักษณะอาการของโรค การดำเนินโรค วิธีการรักษา และยาที่ใช้รักษา** ควรมีการศึกษาเชื่อมโยงทั้งในเรื่องของสมุฏฐานโรค การวินิจฉัย ลักษณะอาการของโรค การดำเนินโรค วิธีการรักษา และตำรับยาที่ปรากฏ ในตำราการแพทย์แผนไทย เพื่อให้ได้คำอธิบายสำหรับใช้ประกอบกับตำราการแพทย์แผนไทย เพื่อเป็นมาตรฐานระดับชาติต่อไป

- ๒. **ตัวยา ตำรับยา และวิธีการเตรียมยา** ควรเก็บรวบรวมตัวอย่างสมุนไพรและวิเคราะห์วิจัยแหล่งที่มาทางชีวภาพ (biological origin) เพื่อเป็นตัวอย่างมาตรฐานสำหรับเทียบเคียง

วิเคราะห์สถานการณ์และกำหนดเป้าหมายของการนำการแพทย์แผนไทยมาใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน

ควรวิเคราะห์สถานการณ์และกำหนดเป้าหมายของการนำการแพทย์มาใช้ประโยชน์ให้ชัดเจนเพื่อนำมาวางนโยบายระดับประเทศ ซึ่งครอบคลุมทุกมิติ ได้แก่ การใช้ประโยชน์ ซึ่งได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์ไว้เป็น ๒ แนวทางคือ การใช้ประโยชน์ตามทฤษฎีการแพทย์แผนใหม่ โดยการรวบรวมและทำความเข้าใจองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยให้เป็นระบบควรดำเนินการเป็นลำดับแรกในลำดับต่อมาควรมุ่งการวิจัยเพื่อควบคุมคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้มีความสม่ำเสมอ จากนั้นการใช้ประโยชน์ตามทฤษฎีการแพทย์แผนเดิมน่าจะทำได้เลย สำหรับการำใช้ประโยชน์ตามทฤษฎีการแพทย์แผนใหม่นั้นต้องการการวิจัยระดับก่อนคลินิกและการวิจัยทางคลินิกรองรับ อาจดำเนินการในลำดับถัดมา (แผนภูมิ ๔)

ปรับแนวทางการวิจัยสมุนไพรจากการมุ่งหาสารบริสุทธิ์เป็นยามาสู่การวิจัยในรูปแบบยาตำรับยาพื้นฐานภูมิปัญญาไทย

การวิจัยสมุนไพรที่จะสามารถนำผลการวิจัยมาพัฒนาการแพทย์แผนไทย ควรมาจากคำถามการวิจัยที่อยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย ได้แก่ ตำรับยาแผนไทยที่ประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด มีสารออกฤทธิ์หลายชนิด (multi-component) และออกฤทธิ์ที่หลายเป้าหมาย (multi-target) การวางแผนการทดลองคำนึงถึงการวินิจฉัยโรค และหลักการแพทย์แผนไทยที่มุ่งเน้นปรับสมดุลของร่างกายและการป้องกันโรค

นำวิธีวิจัยทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ในการศึกษาวิจัยประเมินองค์ความรู้ดั้งเดิมเพื่อสร้างความมั่นใจในการนำภูมิปัญญาไปใช้ในการแก้ปัญหาสุขภาพมากยิ่งขึ้น

การจัดสิทธิบัตรเพื่อการใช้ประโยชน์ภูมิปัญญา

ตำรับยาแผนไทยได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย นอกจากนี้หากมีการวิจัยต่อยอดอาจพัฒนาไปสู่การจัดสิทธิบัตรเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ได้

เผยแพร่องค์ความรู้และส่งเสริมการใช้ประโยชน์

ควรมีการกำหนดแผนการเผยแพร่องค์ความรู้และส่งเสริมการแพทย์แผนไทยให้สอดคล้องกับเป้าหมายของการใช้ประโยชน์อย่างชัดเจน อาทิเช่น การปรับเจตคติของคนไทยต่อการแพทย์แผนไทย การจัดตั้งโรงพยาบาลศูนย์การแพทย์แผนไทยสาธิต การจัดหลักสูตรด้านการแพทย์แผนไทยที่เหมาะสมกับกลุ่มต่าง ๆ

การอนุรักษ์สมุนไพรในป่าถิ่นกำเนิด

ในขณะที่มีการส่งเสริมให้เกิดการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรก็ควรจะต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์สมุนไพรในป่าที่เป็นถิ่นกำเนิดไปพร้อม ๆ กัน ควรทำการศึกษาวิจัยเพื่อประเมินชนิดสมุนไพรที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ เพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ และส่งเสริมให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

สรุป

การจัดการความรู้ที่บรรลุเป้าหมาย คือ การที่นำองค์ความรู้นั้นมาทำให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม อันจะส่งผลมาสู่การใช้ประโยชน์จากความรู้กันอย่างยั่งยืน บทความนี้เสนอให้เห็นว่าการจัดการความรู้ที่เหมาะสมโดยใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการประสานความร่วมมือระหว่างสาขาวิชาวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ อันนำมาสู่การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยให้เกิดประโยชน์แก่สังคมอย่างสูงสุด

เอกสารอ้างอิง

๑. วุฒิจาญญ์ ธนภูมิ เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ เสาวภา พรสิริพงษ์ จักรพงษ์ ไพบุลย์ วิชัย โชควิวัฒน์. (๒๕๕๖) การวิจัยการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร. วารสารการแพทย์แผนไทย ๒๕๕๖: ๗:๕-๑๘.
๒. World Health Organization. (๒๐๐๑) WHO Tradition Medicine Strategy ๒๐๐๒-๒๐๑๕. Geneva: World Health Organization.
๓. สมภพ ประธานธรรมาภิบาล พร้อมจิต ศรลัมภ์ นพมาศ สุนทรเจริญนนท์ ธีรเดช อุทัยวิทยารัตน์. (๒๕๕๘) ระบบโครงสร้างและกลไกในการอนุรักษ์ พัฒนาและคุ้มครองภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย: มาตรการด้านการจัดการความรู้ วิจัย และพัฒนา. ใน: สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ ประพจน์ เกตุวาท, (บก.). ระบบโครงสร้างกลไกการอนุรักษ์ พัฒนาและคุ้มครองภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย. กรุงเทพมหานคร: อุษากาการพิมพ์, หน้า ๑-๕๑.
๔. เสาวภา พรสิริพงษ์ พรทิพย์ อุดมรัตน์ เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ มุขิตา เสถียรวัฒน์ชัย. (๒๕๓๙) สถานภาพและทิศทางการวิจัยการแพทย์แผนไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

